



**MAKTABGACHA YOSHDAGI AQLI ZAIF BOLALAR NUTQINI
O'STIRISHDA METODOLOGIK ASOSLARI**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11170312>

Egamberdiyeva Shahnoza Akbar qizi

JDPU Maxsus pedagogika kafedrasida stajyor o'qituvchisi.

Tel:+998915467570

ANNOTATSIYA

Hozirgi kunda bolalarda og'ir nutq buzulishlari dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Shuni ta'kidlash kerak-ki, maktabgacha yoshdagi aqli zaif bolalar nutqini o'stirishda har qanday nutq buzulishlarini tushunish uchun bola nutqning normal rivojlanish yo'llarini, bu jarayonning o'ziga xos xususiyatlarini, nutqning muvofaqiyatli shakillanishida katta rol o'ynovchi sharoitni bilish kerak. Bundan tashqari bola nutqi rivojlanishining har bir davrini bilish zarurdir. Bu esa u yoki bu kamchiliklarni o'z vaqtida sezish va aniqlash uchun kerak bo'ladi.

Kalit so'zlar

Gippokrat, Koen, mexanik dislaliya, Galen, Kussmaul, Ochiq manqalanish, dislaliya, Rinolaliya, Dizartriya.

ANNOTATION

Today, severe speech disorders in children remain one of the urgent problems. It should be noted that understanding any speech disorders in the development of speech of mentally retarded children of preschool age is important to understand the ways of normal development of children's speech, the process of this process. It is necessary to know its specific features, the conditions that play a major role in the successful formation of speech. In addition, it is necessary to know each period of the child's speech development. This is why it is necessary to notice and identify one or another deficiency in time.

Keywords

Hippocrates, Cohen, mechanical dyslalia, Galen, Kussmaul, Open tickling, dyslalia, Rhinolalia, Dysarthria.

АННОТАЦИЯ

На сегодняшний день тяжелые речевые нарушения у детей остаются одной из актуальных проблем. Следует отметить, что понимание любых речевых нарушений в развитии речи умственно отсталых детей дошкольного возраста важно для понимания путей нормального развития детской речи.



процесса этого процесса необходимо знать его специфические особенности, условия, играющие главную роль в успешном формировании речи. Кроме того, необходимо знать каждый период речевого развития ребенка. Именно поэтому необходимо вовремя заметить и выявить тот или иной недостаток.

Ключевые слова

Гиппократ, Коэн, механическая дислалия, Гален, Куссмауль, Открытое щекотание, дислалия, ринология, дизартрия.

Noto'g'ri talaffuz nutq kamchiligi haqidagi birinchi ma'lumotlar qadimgi grek olimlari Plutarx, Gippokrat, Kladiya, Galen va boshqalarning ishlarida bayon qilindi. Yuqoridagi mualliflar noto'g'ri talaffuzni davolashni talab qiluvchi kasallik deb qaraydilar. Ularning fikricha, tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilish til, lab, qattik va yumshoq tanglayning zararlanishi bilan bog'liqligini ko'rsatadilar.

O'rta asrga kelib, dislaliya haqida yangi fikrlar paydo bo'lmay, qadimgi davr ilmiy g'oyalari yana takrorlanadi.

Tarixning keyingi davrlarida italyan professori Merkurialis, nemis fiziologi Alberxt Fon Gallerning ishlari paydo bo'ldi. Ular ham tili chuchuklikni (dislaliyani) periferik nutq apparati tuzilishidagi kamchiliklar natijasi deb qaraydilar.

Koen mexanik dislaliya bilan bir qatorda funksional dislaliyani ajratib ko'rsatdi. Uning fikricha, funksional dislaliyaning kelib chiqishining asosiy sababi, bu – taqdid va noto'g'ri nutqiy tarbiyadir. Shunday qilib, organik va funksional tili chuchuklikni bir-biridan chegaralashga urinishlar yuzaga keldilar.

A. Kussmaulning «Rasstroystva rechi» kitobi bosilib chiqdi. Unda birinchi marta nutqning fonetik buzilishlari haqida-agi fikrlar bayon etildi. A. Kussmaul tili chuchuklikni organik va funksional formalarga ajratdi. Organik buzilishlarga A. Kussmaul periferik nutq apparatining rivojlanishdagi kamchiliklarni kiritadi (mexanik dislaliya).

Funksional dislaliyaga noto'g'ri nutqiy tarbiya va nutq apparatida mashqlarni, ya'ni harakatning etishmasligi oqibatida kelib chiqadigan nutq kamchiliklarini kiritadi.

A. Kussmaul tomonidan birinchi marta ayrim tovushlar talaffuzidagi kamchiliklarni ifodalovchi terminlar kiritildi: rotatsizm-pararotatsizm, lambdatsizm-paralambdatsizm, sigmatizm – parasigmatizm va hokazo.

Shunday qilib, A. Kussmaulning xizmatlari shundaki, u dislaliyani dizartriya dan ajratdi va dislaliyaning funksional va mexanik shakllarini ko'rsatib berdi.

A. Kussmaul tomonidan berilgan yuqoridagi fikrlar hozirgi kunga qadar o'z kuchini yo'qotgani yo'q. Bu kamchiliklarni davolashda A. Kussmaul xirurgiya va didaktik usullarni tavsiya etadi. [1]



Keyinchalik nutqning tovush tomonidagi kamchiliklar ustida Rossiyada A. Andres, Fransiyada Leguve Sherven, Germaniyada G. Gutsmanlar ishladilar.

Tovush buzilishlarining harakteri haqidagi fikrlarning rivojlanishida rus va chet el lingvistlarining, psixolog va fiziologlarning hissasi katta bo'ldi: V.A. Bogoroditskiy, L.V. Xerbn, D.L. Enko, Boduen, A.A. Shaxmatov, L.V. Varshavskiy, I.M. Litvak, N.I. Jinkin va hokazo.

Tili chuchuklikning tabiatini o'rganish, uning harakteri va mexanizmi jihatdan alohida turlarini ajratish, bu kamchilikni bartaraf etishning differensial usullarining ishlab chiqilishiga olib keldi.

XIX asr boshlarida tovushlar talaffuzidagi kamchiliklarni artikulyatsion mashqlar yordamida bartaraf etish rivojlandi (J. Telma. Pualson).

Dislaliya termini grekcha so'zdan olingan bo'lib, dis – buzilish, laliya – nutq degan ma'nosini anglatadi.

Dislaliya nutq buzilishlari orasida eng ko'p tarqalgan kamchilikdir. E.F.Pay ma'lumotiga ko'ra, tovushlar talaffuzidagi kamchiliklar maktabgacha yoshdagi bolalarda 15–20% ni, kichik maktab yoshdagi bolalarda 5–7% ni tashkil etadi.

M.N. Aleksandrova ma'lumotiga ko'ra Rossiyada 5–6 yoshli bolalarda sirg'aluvchi tovushlar (s, z, s) 23%, shovqinli tovushlar (sh, j) 24%, afrikat tovush (ch) 13%, «r» tovushi 26%, «l» tovushi 10%, jaranglilar 4,5%, «y» tovushi 1,5%, til orqa tovushlar 1% ko'rsatkichlarda noto'g'ri talaffuz etilishi ko'rsatiladi.

O'zbekistonda M. Ayupova ma'lumotiga ko'ra 5 yoshli bolalarda tovushlar talaffuzidagi kamchiliklar 41,5%, 6 yoshli bolalarda esa 22,9% ni tashkil etiladi.

M. Ayupova ma'lumoti bo'yicha 5 yoshli bolalarda sirg'aluvchi (s, z) 32,1%, shovqinlilar (sh, j) 38,4%, «r» tovushi talaffuzida 60,7%, til orqa tovushlari (k, g) 25%, chuqur til orqa tovushlari (q, g') 7,1%, «l» tovushi 5,4% tashkil etgan.

Hozirgi vaqtda displaliya nutq apparat inervatsiyasi saqlangan va eshitish normada bo'lganda tovushlar talaffuzidagi kamchilik deb talqin etiladi. Navbatdagi nutq kamchiliklaridan Rinolaliyani o'rganish to'g'risidagi dastlabki ilmiy manbalarda yoritilishi. [2]

Rinolaliya (lotincha so'zdan olingan bo'lib, rinos – burun, lalia – nutq,) nutq, apparatining anatomik va fiziologik kamchiliklari sababli ovoz tembri va tovushlar talaffuzidagi buzilishdir. Rinolaliyani o'rganish tarixi juda uzoq va mashaqqatli yo'lni bosib o'tdi. Muammoni o'rganishda shifokorlar, psixologlar, defektologlar o'zlarining katta hissalarini qo'shdi.

Lab va tanglay yoriqlari bilan izohlanadigan rinolaliya tibbiyot va logopediyaning turli tarmoqlari uchun xirurg-stomatologlar, ortodontlar, psixonevrologlar, logopedlar uchun muammo, ahamiyatga molik o'rganish ob'ekti, predmeti hisoblanadi.



Rinolaliya bo'yicha dastlabki ilmiy ishlar shifokorlar tomonidan yozilgandir. Ularning harakatlari tanglay bo'rtmasini to'liq tiklashga qaratilgan edi, qayta hosil qilingan tanglay pardasi yetarli darajada uzun va harakatchan bo'lishi va halqumning orqa devori uchun birika olishi lozim. Bu samaraga erishish nutqdagi manqalikni yo'qotishga imkoniyat yaratadi yoki uni bartaraf qilishga yordam beradi.

N.I. Pirogov, N.V. Voronsovskiy, P. Subbotin, M.I. Paykin o'zlarining ishlarida operativ tadbirlar ta'sirida tanglay razmeri qay darajada o'zgarishi, tanglay razmerlarining qaysi ko'rsatkichlari manqalanishdagi logoterapiyaga yaxshi ta'sir ko'rsatishi kabi masalalarni muhokama qilgan.

N.I. Pirogovning shogirdi N.V. Voronsovskiy normal nutqni tiklash yo'lida uranoplastika qilish orqali oldinga bir qadam qo'yildi deb ta'kidlagan. Uning fikricha, uranoplastikadan keyin ham manqalanishni saqlanib qolishining sababi yumshoq tanglayning ikkilamchi qisqarishi, harakatchanligining yetishmovchiligi hisoblanadi. Lekin, uning fikricha talaffuzdagi nuqsonlarni har kuni mashq qilish orqali korreksiyalashda nutq sekin-asta tushunarli bo'lib boshlaydi.

Chet el mutaxassislari rinolaliyani o'rganish va logoterapiyaning rivojlanishiga katta xissa qo'shdilar.

Lemone, Makuen, Kez va boshqalar (XX asr boshi) tanglay yoriqliklarini jarroxlik tomonidan davolashni takomillashtirdilar va har doim jarroxlik aralashuviga ko'ra ta'lim jarayoni o'smir va katta yoshdagi kishilarga nutqdagi manqalanishni bartaraf etishda katta imkon yaratadi, deb aytib o'tganlar.

F.A. Rauning "Tug'ma tanglay yoriqliklarida operatsiyagacha logoterapevtik mashqlar" maqolasi e'lon qilindi.

Bu maqolada operatsiyagacha bo'lgan davrda talaffuzni tarbiyalash bo'yicha mashg'ulot umum qabul qilingan metodikaga qarab o'tkazish talab qilinadi.

F.A. Pay operatsiyagacha bo'lgan davrda to'g'ri artikulyasiyalarni tarbiyalash qiyinligini, noto'g'ri tarbiyalangan harakatlar esa operatsiyadan keyin logopedik ishni qiyinlashtiradi degan fikrni bayon qilganlar. Shu tariqa operatsiyagacha bo'lgan davrdagi mashg'ulotlarda talaffuzni shakllantirishga juda ehtiyotkorlik bilan yondashish kerakligini tavsiya etgan.

E.F. Pay "Manqalanishning turli xil ko'rinishlarida nutqni to'g'rilash bo'yicha amaliy boshqaruv" kitobi chiqdi. Bu ilmiy ishda 11 mashg'ulotdan iborat ish metodikasi bayon qilindi. Ishda burun qanotlarini berkitib, qisib to'g'ri talaffuzni tarbiyalash prinsipining qo'llanishi bilan o'tkaziladigan logopedik mashg'ulotlarning qisqacha izchilligini yoritib berishga harakat qilinadi.

Z.G. Nelyubovanning "Talaffuz buzilishlarini bartaraf etish bo'yicha tavsiyalar" kitobi chiqarildi. Kitobda bemor bilan o'tkaziladigan ishning 8 bo'limi, tug'ma tanglay yoriqliklarida nutqni tarbiyalash usullari bayon qilingan edi.



Yuqoridagi ishlardan farqli ravishda Z.G. Nelyubova juda ko'p yangi usullarni, xususan tanglay pardasini massaj qilish, tanglay uchun maxsus mashqlari tavsiya etadi.

Muallif diafragmali nafasning pastanovkasiga va ovoz chiqarish oqimini to'g'ri tanlashga katta ahamiyat berdi. Kitobda ilk bor rinolalikni o'z nutqiga eshitish diqqatini rivojlantirishning zarurligi haqida fikr bildirildi.

Rinolaliyada logopedik ish qiyinchiliklari nuqsonga ta'sir etishning yangi yo'llarini izlashga majbur qildi. A.G. Ippalitova tomonidan rinolaliklar bilan ishlash tajribasi «Ochiq manqalanish va psevdobulbar paralichda logopedik ish usul-lari» va «Ochiq manqalanishda logopedik ish usullari» maqolalarida umumlashtiradi. Logopedlar tomonidan qo'lga kiritilgan bartaraf etishdagi yutuqlarga qaramay, rinolaliyada logopedik ta'sir ko'rsatish metodikasi takomillashmagan bo'lib qolaverdi.

Nutq kamchiliklaridan biri dizartriya – nutq apparata inervatsiyasining organik buzilishi sababli nutqning talaffuz tomonidan buzilishi.

Dizartriya termini grekcha so'zdan olingan bo'lib, dis – bo'lak, arthon – biriktirish degan ma'noni bildiradilar.

Dizartriya – bu markaziy harakterdagi organik nutq buzilishi hisoblanadi.

Dizartriyada nutq a'zolarining (yumshoq tanglay, til, lablar) kam harakatlanishi natijasida nutq tovushlari artikulyatsiyasi qiyinlashadi, shu bilan birgalikda ovoz, nafas buzilishlari hamda nutqning sur'ati, ritmi va ifodaliligida o'zgarishlar kuzatiladi.

Dizartriyaning og'ir formasida nutq butunlay tushunarsiz bo'la-di. Bunday hol anartriya deb ataladi. Anartriya termini grekcha so'zdan olingan bo'lib, a-yo'q arthon -biriktirish degan ma'noni bildiradi. [3]

Dizartriyada miyaning turli joylarida jarohatlanishlarni aniqlash mumkin. Masalan, miya yarimsharining chap va o'ng tomonida, yetti tuxumsimon markazdan o'tuvchi sistemada, asab tugunchalari qobig'ida, diensefal doirada, to'rt tepaligidagi, ko'prik, chuzinchoq va orqa miyada kuzatilishi mumkin. Ammo klinikada ishlovchi tadqiqotchilar bu masalaga kam e'tibor beradilar. Nozologik va topik tomonidan dizartriyaning bel shlai diagnostikasi, odatda, nevrologik alomatlarining barcha shart-sharoitlari inobatga olgan holda olib boriladi (buni M.S. Margulis ham ta'kidlab o'tgan).

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.

1. M.Ayupova. Logopediya. Toshkent.O'qituvchi 2007 yil.
2. L.Mo'minova. Bolalarni logopedik tekshirish va o'qitish. Toshkent. O'qituvchi 2012 yil.



3. L.Mo'minova. M.Ayupova. Logopediya. Toshkent.O'qituvchi 2013 yil.